

О.В. ЛЕСИК

Оксана Володимирівна Лесик, аспірантка Львівського національного університету імені Івана Франка*

ORCID: 0000-0003-4512-2338

СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПОЛЬЩІ (1919–1921 РР.)

Постановка проблеми. У сучасних умовах значний науково-практичний інтерес становить вивчення та узагальнення історичного досвіду правового регулювання земельних відносин в Західній Україні у складі Польщі (1921–1939 рр.), що сприятиме розумінню й висвітленню основ історичного розвитку правового регулювання земельних відносин в Україні. Особливу увагу привертає історико-правовий аналіз становлення правового регулювання земельних відносин в Польщі (1919–1921 рр.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі питання становлення правового регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Республіки Польща були висвітлені у працях В. Босчко, О. Паславської, С. Злупко, З. Баран, С. Виздик та інших.

Формулювання мети статті. Дослідження і узагальнення цієї історико-правової проблеми дасть можливість використати набуті знання та правовий досвід для з'ясування витоків демократичних традицій національного земельного законодавства.

Вивчення цієї історико-правової спадщини сприятиме глибшому розумінню захисту права власності та особливостей його правового регулювання, підвищенню ефективності функціонування інституту права власності на сучасному етапі утвердження Української держави. Важливість здійснення цього історико-правового дослідження полягає у доведеності безперервності розвитку правового регулювання земельних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу. З часу свого утворення восени 1918 р. Польська держава опинилася перед викликом вирішення низки важливих внутрішніх проблем. Зважаючи на аграрний характер земель, які склали відроджену державу, нагальною вважалася земельна реформа, покликана юридично врегулювати земельні відносини і створити підґрунтя для економічного розвитку¹. Важливість вирішення цього питання була викликана потребою уніфікувати аграрне законодавство, оскільки до складу Польської держави після Першої світової війни були включені землі, котрі до того перебували в складі різних імперій і, відповідно, на їх території діяло німецьке, австрійське чи російське законодавство. Зважаючи на суспільні настрої, польський політикум не зупинила і правова невизначеність статусу Галичини, суверенні права на яку Рада Послів країн Антанти визнала за Польщею щойно 14 березня 1923 р.²

Сільськогосподарська система Польщі демонструвала величезний спектр економічних форм господарювання і незадовільний стан селянської власності, яке функціонувало за принципом «Мацек виростив – Мацек з'їв» (образний вислів польського політика Ю. Мархлевського)³. Як правило, усі пропозиції аграрних реформ на західноукраїнських землях до Першої світової війни виходили від великих землевласників, які обстоювали свої приватні інтереси без врахування загальнодержавних потреб⁴. У 1918 р. професор Львівського університету Францішек Буякписав, що «аграрна реформа – це відбудова основ національного існування, яка може тривати сотні років і матиме надзвичайно сильний вплив на існування впродовж усього періоду»⁵.

Аграрна структура сільського господарства Західної України у складі Польщі відповідала ситуації, характерній для економік країн, де існувала проблема т.зв. земельного голоду⁶. За даними перепису 1921 р., група господарств площею до 5 га становила 64,6 % від загальної кількості господарств, у тому числі 14,8 % від загальної площі земель; тоді як господарства площею понад 50 га (їх кількість була 0,9 %) становили 47,3 % всієї землі в Польщі; у південних воєводствах до 87,1 % усіх господарств займали площу до 5 га. У Західній Україні існувало понад 538 тис. карликових господарств (до 2 га), або 48 % з усіх господарств і майже 33 % дрібних господарств (розміром 3–5 га)⁷. Існування надто дрібних господарств було не меншою проблемою, ніж надміру великих. Виходом із цієї ситуації розглядалася комасація (іншими словами, ліквідація черезсмужжя), здатна надати імпульс аграрному поступові всієї держави⁸.

Під впливом поширення селянського руху, учасники якого були незадоволені зволіканням із вирішенням аграрних проблем, стали виникати політичні партії, котрі наріжним каменем своєї діяльності ставили вирішення селянського питання. За цих обставин польський уряд Ігнація Дашинського оголосив про націоналізацію великої та середньої земельної власності. Йшлося про вилучення земельних угідь найбільших латифундистів того часу, як, наприклад, Замойських (191 тис. га) і Радзивіллів (177 тис. га). У Галичині таки-

ми латифундистами були Лянцкоронські, котрі володіли землями у Комарнівському, Ягольницькому, Монастирському, Водзіславському, Борщівському, Струсівському, Роздільському та інших ключах (під ключем розуміємо одиницю територіально-господарського поділу приватних маєтків)⁹. Такі дії великі землевласники вважали популістськими і прагнули поставити ситуацію у правове русло. Втім, негайне ухвалення єдиного законодавства було відкладене як внаслідок внутрішньополітичних (розходження у тлумаченні змін), так і зовнішньополітичних обставин (українсько-польська війна 1918–1919 рр., а згодом і польсько-радянська війна 1920 р.)¹⁰.

Першим документом, що проголошував земельну реформу в Польщі, був маніфест Тимчасового народного уряду Республіки Польща (Люблінського уряду) від 11 листопада 1918 р. Цей маніфест, серед іншого, проголосив внесення на розгляд Законодавчого сейму проекту примусової експропріації та скасування великої і середньої земельної власності та передачу її селянам¹¹. Однак термін діяльності Люблінського уряду був коротким, а листопадовий маніфест залишався історичною, на практиці безрезультатною, декларацією польських демократів, лібералів і лівих¹². Ці політичні сили продовжували курс на становлення капіталістичних відносин у селі, що розпочалося ще у ХІХ ст. внаслідок аграрної політики держав, у складі яких перебували польські, українські та білоруські землі¹³.

Практично усі політичні партії Польщі по війні у своїх програмах декларували демократичні зміни і реформування аграрного сектора. А все тому, як зазначав д-р Ян Гупка, що «земельна справа у нас не лише господарські відносини, але й суспільно-політичні»¹⁴. Так, Національна демократія (ендеки), програма якої базувалась на засадах націоналістичної ідеології, виступала за формування парламентської демократії, важливою складовою якої мав бути принцип рівності всіх громадян держави. Лідером ендеків був Роман Дмовський, а сама партія користувалась особливою популярністю на колишніх пруських територіях та у Варшаві. Меншою популярністю користувалась Християнська демократія (хадеки), провідником якої був Войцех-Корфанті. Партія пропагувала тісний зв'язок між державою й церквою, відтак католицька церква підтримувала саме партію. У селянському русі провідне місце займали Польське стронніцтво людове «Визволене» (лідер Станіслав Туггут). Ці партії виступали за встановлення парламентської демократії на основі однопалатного сейму з широкими повноваженнями¹⁵. Вони вимагали відокремлення церкви від держави, визнавали приватну власність як основу суспільно-економічного устрою країни. Серед робітничих партій провідне місце займала Польська соціалістична партія (далі – ППС), котра сповідувала соціал-демократичну ідеологію (лідер Ігнацій Дашинський). За час, коли в Польщі діяли уряди, на які визначальний вплив мала ППС, у державі було встановлено республікансько-демократичну форму правління, проведено вибори, скликано Законодавчий сейм, прийнято виборчий закон, що ґрунтувався на демократичних принципах¹⁶.

Найбільше голосів на парламентських виборах 26 січня 1919 р. здобули ендеки, ПСЛ-«Визволене» і ППС¹⁷. Українці Галичини бойкотували вибори, як і німці на колишніх пруських територіях. Повної ясності щодо політичного розмежування в Законодавчому сеймі не було, і така ситуація тривала впродовж усього часу його діяльності. Спочатку в Законодавчому сеймі було створено 10 політичних клубів, а вже перед самим розпуском тут нараховувалось 17 фракцій¹⁸. Маршалком Сейму був обраний ендек Войцех Тромпчинський, який важко знаходив порозуміння із селянськими послами¹⁹. Під тиском селянського невдоволення та селянських політичних партій уряд І. Падеревського в червні 1919 р. змушений був внести на розгляд сейму проект земельної реформи. Навколо цього проекту у сеймі точилась дискусія між основними політичними угрупованнями. Врешті, 10 липня 1919 р. переважно голосами депутатів соціал-реформістських партій сейм ухвалив компромісний проект «Основ земельної реформи», запропонований правою селянською партією ПСЛ «П'яст». У цій резолюції було викладено принципи майбутньої аграрної політики, зокрема зазначено, що «державна повинна бути регулятором земельних відносин»; землі підлягатимуть «випуску згідно з законом... за ціною, визначеною тим законом»; реформа здійснюватиметься державою²⁰. У резолюції зазначалося, що «сільськогосподарська система Республіки Польща повинна базуватися насамперед на потужних, здорових і здатних до інтенсивного виробництва селянських ферм, заснованих на принципі приватної власності, різних типів і розмірів»²¹. Таке окреслення засад земельної реформи викликало опір з боку правих партій і урядові пропозиції вдалося ухвалити з перевагою лише в один голос²².

Для відновленої Польської держави Закон про аграрну реформу від 10 липня 1919 р. став першим важливим кроком у напрямі вирішення аграрного питання. Втім, цей документ мав значною мірою декларативний характер, тому його навіть не публікували в урядовому пресовому органі «*Dziennikustaw Rzeczypospolitej Polskiej*», а відтак він де-факто не набрав зобов'язальної сили²³. На думку дослідника Віталія Виздрика, з якою важко не погодитися, ухвалений документ лише встановлював напрям земельної реформи, але не регулював земельних відносин з юридичної точки зору²⁴. При цьому положення документа визначали загальні принципи аграрної системи Польської держави, які планувалось реалізовувати й на західноукраїнських землях, хоча їх державно-правовий статус на той час ще остаточно не визначався.

Постанова сейму не була загальнообов'язковим законом, але містила *delegiferenda* законодавчих норм. Максимальна власність на землю встановлена на рівні 60–180 га, залежно від місцевих умов, при цьому верхня межа була підвищена до 400 га у Східних прикордонних районах та на деяких колишніх пруських землях (ст. 2)²⁵. Надлишок, що перевищував максимальний розмір, мав бути примусово вилучений; державні органи повинні були здійснити експропріацію та розподіл землі. Площа новостворених та реформованих господарств не мала перевищувати 25 га²⁶. Більше того, резолюція стосувалася передачі державі лісів без

обмежень на територію, за винятком комунальних лісів та невеликих приватних лісів²⁷. Така увага до лісового господарства була зумовлена тим фактом, що після відновлення в 1918 р. незалежності ліс займав 23 % території країни (більшу частину становили лісові масиви в Галичині). У перші роки після Першої світової війни майже всю площу лісів у Польщі становили приватні ліси, з найбільшою часткою великих лісів (понад 500 га) та селянських лісів (менше 50 га). Наприклад, одним із великих власників лісових угідь у Галичині була родина Лянцкоронських²⁸. Лісові ресурси були однією з основних видів сировини, на яку було звернено увагу в умовах господарських труднощів. Згідно з тодішніми підрахунками, Польща мала стільки лісових ресурсів, що їх було б достатньо не тільки для задоволення внутрішнього попиту, а й для експорту²⁹.

Як не дивно, ухвалення повноцінного закону, який регулював земельні відносини на селі, стало можливим в умовах найскладнішого для Польщі періоду війни з Радянською Росією. У липні 1920 р., коли Червона армія підійшла до Варшави, то польський сейм поспіхом ухвалив земельний закон (*Ustawa o wykonaniu reformy rolnej*), в основу якого були покладені положення «Основ земельної реформи» 1919 року. Стаття 1 Закону, наприклад, безпосередньо відсилала до Сеймової ухвали 10 липня 1919 р. Парламентарі ухвалили земельний закон для того, щоби підняти патріотичні настрої селянства і залучити його до активної участі у захисті Польської держави від зовнішнього ворога. Закон був прийнятий одногосно, без будь-яких обговорень, після короткого виступу доповідача, який представив основні його положення³⁰.

Керівництво Польщі не скупилися на соціальні обіцянки і, зокрема, з земельного питання. Тому закон 1920 р. був сформульований радикальніше, ніж сеймова ухвала 1919 р. і передусім на користь учасників/ветеранів війни. Разом із тим нормативні принципи закону мало чим відрізнялися від раніше обговорюваної резолюції парламенту (викуп надлишку понад 180 га, ціна примусового викупу встановлена на рівні 50 % від ринкової ціни)³¹. В основному це стосується домовленостей щодо виплати компенсації орендодавцю за експропрійовану землю. Закон передбачав виплату компенсації у розмірі половини середньої ринкової ціни, тобто компенсації у розмірі половини його вартості (це обурювало багатьох великих власників)³². І це питання було найбільш суперечливим, особливо після набрання чинності Конституції Республіки Польща від 17 березня 1921 р.³³

Отже, «Закон про виконання земельної реформи», прийнятий 15 липня 1920 р., складався з трьох частин: 1) земельний запас (ст. ст. 1–5); 2) примусовий викуп і ціна викупу (ст. ст. 6–22); 3) парцеляція (ст. ст. 23–37). Під законом поставили свої підписи маршалек Сейму Войцех Трампчинський, прем'єр-міністр і водночас міністр фінансів Владислав Грабський, президент головного земського уряду Т. Вільконський, аграрний міністр Ф. Буяк, міністр юстиції Й. Моравський, міністр оборони Й. Лесневський і міністр праці та соціальної опіки Ф. Турович³⁴.

Закон 1920 р. передбачав: 1) збільшення кількості землі, що підлягала відчуженню і призначалась на парцеляцію й осадництво; 2) поділ усіх державних та придбаних державою земель у її колишніх власників; 3) компенсацію за поміщицькі і церковні землі, що перевищували максимальну норму, у розмірі половини від їхньої середньоринкової ціни (ст. 13)³⁵; 4) примусовий викуп рухомого і нерухомого сільськогосподарського інвентаря (доречно відзначити, що сільськогосподарські споруди викуплялися за ціною станом на 1 серпня 1914 р., тобто на початок Першої світової війни; власник кількох маєтків мав право залишити за собою не більше одного маєтку – ст. ст. 2 і 14); 5) можливість отримання позики на придбання землі в розмірі до 75 % від вартості ділянки; 6) надання землі в першу чергу несільськогосподарським і дрібним фермерам, з пріоритетом для інвалідів війни та працівників фермерських господарств (ст. 29); 7) перехід державного парцеляційного фонду в розпорядження Головного земельного управління – спеціального органу для реалізації земельної реформи (ст. 4); 8) позбавлення права на землю селян, які ухилялися від військової служби та / або брали участь в окупації земель сільськогосподарського призначення³⁶ (це, фактично, стосувалося українців Галичини, котрі виступили проти польської влади).

Згідно з положеннями Закону 15 липня 1920 р. до диспозиції уряду належали: державні землі (скарбові і донаційні). Крім того, у підпорядкування держави передавалися угіддя, які раніше належали правлячим династіям Габсбургам, Романовим, Гогенцоллернам, а також землі російського Селянського банку та пруської Колонізаційної комісії³⁷. Закон прописував вилучення і церковних земель (єпископських, кляшторських, капітульних), але після погодження з Апостольською столицею – Ватиканом. Примусовому вилученню підлягали землі, набуті впродовж 1 серпня 1914 – 14 вересня 1919 р. особами, для котрих рільництво не було основним заняттям; землі, котрі протягом зазначеного часу більше, ніж двічі, змінювали своїх власників; землі, набуті в результаті лихварських махінацій³⁸.

Питання викупу земель регулювала ст. 7 «Закону про виконання земельної реформи», в якій йшлося, що перед тим як приступити до викупу землі, яка перебувала в приватній власності, господареві надавався 30-денний термін, щоби він міг добровільно продати землю державі; після завершення цього терміну, якщо господар відмовлявся, держава мала право примусового викупу. Примусовим викупом мала займатися Окружна земельна комісія (ст. 9), котра на відкритому засіданні визначала суму викупу. Така комісія складалася з делегатів окружного уряду, Міністерства сільського господарства і державних земель та експертів (ст. 12). Якщо за певною ділянкою були зафіксовані попередні борги, то комісія зобов'язувалася звернутися до суду, щоби в судовому порядку урегулювати це питання (ст. 20)³⁹. В окремих випадках продажем землі могло займатися Аграрне товариство у Львові, якому надавалися відповідні повноваження. Здебільшого, такі права делегували великі землевласники, які мали багато маєтків і фізично не могли займатися одночасним продажем декількох ділянок⁴⁰.

Примусовому викупу підлягали: 1) землі, «несправедливо» розподілені до відродження Польської держави (як ми розуміємо, тут йдеться і про землі, які почав розподіляти уряд ЗУНР внаслідок ухвалення власної реформи); 2) самовільно розparcelьовані землі без дозволу компетентних органів; 3) землі, набуті у період з 1 серпня 1914 р. по 14 вересня 1919 р. особами, для яких сільське господарство не було професійним заняттям; 4) землі, присвоєні з метою лихварських зисків; 5) землі, які за час війни більше, ніж двічі, змінили свого власника, за винятком, якщо це стосувалося смерті власника або передання ділянки для прокладання дороги; 6) землі, необхідні для життєзабезпечення міст та осередків промисловості; 7) покинуті й необроблювані землі⁴¹.

Примусовому викупу підлягали угіддя понад 60 га загальної площі, розташовані неподалік міст та промислових осередків. Грунти, розташовані навколо промислово-фабричних зон, або ж прилегли у радіусі 15 км до Варшави, залишалися у розпорядженні міст для їхнього економічного розвитку (ст. 26)⁴². Граничний розмір земель, які підлягали примусовому вилученню на сході Польщі, становив 400 га, тоді як на решті території – 180 га. Власники понаднормових угідь володіли правом збереження одного забудованого фільварку, на якій господар чи його родина провадили господарство⁴³. Вилучення чи викуп земель мав відбуватися згідно із встановленим законодавством порядком. Ці землі переходили у відання Міністерства рільництва і державних маєтків безпосередньо або в розпорядження спеціальних земельних комісій на окремих територіях. Ці комісії склалися з представників місцевої влади, Міністерства рільництва і державних маєтків, Міністерства фінансів⁴⁴.

Примусовий викуп приватних земель здійснювала Окружна земельна комісія, на території якої розташовувалися землі, що підлягали вилученню. Юридичною підставою для викупу слугувала ухвала Окружної комісії, санкціонована місцевим урядом⁴⁵. Перед тим, як приступити до викупу, власника повідомляли про це і він зобов'язувався упродовж 30 днів пристати на пропозицію продати належні йому землі. Ціну землі затверджував місцевий уряд з огляду на місце розташування землі і її сільськогосподарську цінність. У випадку, якщо власник протягом 30 днів не пристав на пропозицію продажу землі, наставав етап примусового викупу, про що видавалося спеціальне розпорядження⁴⁶.

На публічному засіданні Окружна земельна комісія, за присутності експертів, зобов'язувалася встановити суму викупу ділянки. Власник землі наділявся правом бути присутнім на засіданні комісії і навіть вносити власні пропозиції. Ціна викупу нерухомості мала становити половину ринкової ціни за подібні землі в конкретному окрузі (тобто власник апріорі втрачав від несвоєчасного продажу землі). Господарські будівлі, зведені після 1 серпня 1914 р., підлягали викупові за ціну, рівнозначну на час будівництва. Житлові будинки мали залишатися в розпорядженні власників, які могли робити з ними все на свій розсуд. Окремо оцінювалися меліораційні роботи, виконані з початком Першої світової війни, за що держава зобов'язувалася компенсувати власникам витрати по ціні, чинній на час проведення робіт. Інвентар (живий і нерухомий) не підлягав примусовому викупу⁴⁷.

Власник, у якого вилучалася земля, обтяжена боргами, зобов'язувався сплатити всі борги перед продажем землі державі. У разі, якщо власник не сплатив боргів, Окружна земельна комісія мала право оцінити ділянку меншою сумою, передбачаючи частину вартості угіддя на сплату існуючих боргів⁴⁸.

Закон 1920 р. передбачав проведення парцеляції земель, відповідальність за яку перекладалася на місцеву владу (ст. 23). Ідея парцеляції не була новою і предметно розглядалася на західноукраїнських землях з кінця XIX ст., передбачаючи добровільний перерозподіл фільваркових земель на користь середніх і дрібних селян-власників⁴⁹. Насправді питання парцеляції перебувало у фактичній компетенції центральної влади.

Уже 17 грудня 1920 р. у Польщі ухвалили два закони, які стали правовою основою військового осадництва. Вони передбачали, зокрема, заселення військовими колоністами земель Волинського воєводства і передачу в безоплатне користування до 45 га землі колишнім воякам, котрі відзначилися в польсько-українській та польсько-радянській війнах. Ці новостворені господарства не можна було ні продавати, ні передавати іншим особам без дозволу уряду упродовж найближчих 25 років⁵⁰. На нашу думку, це робилося з наміром уникнути перепродажу земель і, як наслідок, спроб отримати додаткову вигоду в розвитку аграрного сектора.

Згідно із законом «Про проведення земельної реформи» від 17 грудня 1920 р. держава повинна була викупити у поміщиків земельні площі, які на східних окраїнах держави були більшими за 400 га, а якщо поміщицькі землі знаходились поблизу міст, то викупу підлягали площі, що перевищували 180 га⁵¹. Малоземельним та безземельним селянам надавалось право отримати кредит, що з огляду на непросту економічну ситуацію було важливим аспектом підтримки потенційних землевласників, але, разом із тим, було достатньо ризикованим кроком⁵².

Вжиті восени-взимку 1920 р. кроки щодо імплементації «Закону про виконання земельної реформи» безпосередньо залежали від політичної кон'юнктури, а тому вже наступного року – після ухвалення в березні 1921 р. Конституції, з'ясувалося, що вони суперечать окремими статтям основного закону держави. Таким чином, реалізація реформи була паралізована, і це питання стало дражливою темою у переговорах між ключовими політичними партіями у наступні чотири роки, коли вдалося переглянути деякі положення Закону 1920 р.

На початку 1921 р. завершився розгляд конституційного проекту у другому читанні, котрий був скерований до спеціальної Конституційної комісії для редакційного опрацювання. 17 березня 1921 р. парламент ухвалив Конституцію Польщі. Польща проголошувалась демократичною парламентською республікою з парламентсько-президентським устроєм. Головний закон держави передбачив також принцип відповідаль-

ного уряду (парламентаризм), оскільки відносини між органами законодавчої і виконавчої влади будувалися на основі урядової відповідальності перед парламентом⁵³. Устрій держави за Конституцією 1921 р. значною мірою виходив з правової концепції людовців і соціалістів.

Варто наголосити, що і Закон 1920 р., і Конституція 1921 р. були прийняті, коли українці та білоруси не мали свого представництва у сеймі II Речі Посполитої і не могли обстоювати власні інтереси. Уряд знехтував численними протестами українців та представників інших національних меншин і взяв курс на задоволення земельних інтересів титульної нації, передусім ветеранів Першої світової і радянсько-польської воєн⁵⁴. Професор, а пізніше і профільний міністр сільського господарства, Ф. Буяк наголошував, що «закон про аграрну реформу [1920 р.] не підходить до умов Східної Малопольщі» (тобто Галичини), а його проведення там вважалося б таким, що суперечить міжнародним постановам⁵⁵. Разом із тим економічна політика міжвоєнної Польщі мала на меті важливі соціальні та політичні питання, зокрема полягали у зміні кількісних відносин українського та польського населення на користь останнього. Уряд прагнув вирішити проблему аграрного перенаселення на польській етнічній території і посилити економічний та політичний вплив держави на західноукраїнські землі⁵⁶.

Земельний закон порушував гарантоване Конституцією право приватної власності. Великі землевласники звернулися до Конституційного трибуналу, який підтвердив суперечність положень законів 1919 і 1920 рр. основному закону країни⁵⁷. Саме цей момент було використано консервативними елементами, що боролися з аграрною реформою у такому вигляді (крім того, було наведено аргумент про те, що принцип неповної компенсації суперечить ст. 99 березневої Конституції), водночас, використовуючи тривалу процедуру, результатом стало «блокування» земельної реформи⁵⁸.

Законодавчі ініціативи 1919–1920 рр. у сфері регулювання земельних відносин фактично стали кроком у напрямі заборони українським селянам купувати землю безпосередньо у великих землевласників (так найменш було в австрійський період). І хоч формально дозволялося купувати землю з дозволу Земельного уряду, такі дозволи отримували передусім польські колоністи, тоді як українські селяни залишилися по суті обмеженими у своїх правах⁵⁹.

Висновки. Отже, у результаті ухвалення земельного Закону 1920 р. і березневої Конституції 1921 р. завершилася перша фаза становлення Польської держави, під час чого було закладено низку невідповідностей, що стояли на заваді вирішення аграрних проблем. Земельний Закон 1920 р. і Конституція 1921 р. задумувалися як важливий інтеграційний чинник усіх земель, однак на практиці ними не стали. Більше того, Закон 1920 р. значною мірою мав перехідний характер, не вирішивши багато спірних питань землекористування у Західній Україні.

¹ Боечко В. Селянство в умовах ринково-капіталістичної трансформації і суспільно-політичних потрясінь XIX – початку XX ст. *Український селянин*. 2014. Вип. 14. С. 91.

² Паславська О. Правовий статус західноукраїнських земель у складі Польщі (1918–1939 рр.): історико-правове дослідження. *Порівняльно-аналітичне право*. 2015. № 4. С. 37.

³ Злупко С. Некоторые особенности социально-экономического развития западноукраинской деревни в эпоху капитализма. *Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы*. Вильнюс: Минтас, 1963. С. 651.

⁴ Hupka J. W sprawie reformy agrarnej: prof. Bujakowipodrozwegę. Kraków: Księg. J. Czerneckiego, 1919. S. 4.

⁵ Bujak F. O naprawie ustroju rolnego w Polsce. Warszawa; Kraków: G. Gebethner i Spółka, 1918. S. 91.

⁶ Там само. S. 17.

⁷ Pierwszy powszechny spis Rzeczypospolitej polskiej z dnia 30 września 1921 r. *Gospodarstwa wiejskie. Województwa wschodnie*. Warszawa, 1926. S. 3.

⁸ Bujak F. O Naprawa ustroju rolnego w Polsce. Warszawa; Kraków: G. Gebethner i Spółka, 1918. S. 151.

⁹ Центральний державний архів України у м. Львові (далі – ЦДАУЛ).Ф. 181 (графи Лянцкоронські). Оп. 1. Спр. 674 (Інвентарні описи рухомого і нерухомого майна графа Лянцкоронського Кароля, 1922 р.). Арк. 2–5.

¹⁰ Bład M. Reformy rolne Polski odrodzonej. URL: http://www.irwirpan.waw.pl/dir_upload/site/files/Monografia/33_Blad.pdf (дата звернення: 23.10.2020).

¹¹ Manifest Tymczasowego rządu ludowego Republiki Polskiej ogłoszony w Lublinie 11 listopada 1918 roku URL: <http://daszynski-stowarzyszenie.manifo.com/manifest-rzadu-ludowego—1918> ; http://www.irwirpan.waw.pl/dir_upload/site/files/Monografia/33_Blad.pdf (дата звернення: 02.11.2020).

¹² Prutis S. Reformy agrarne w Polsce Po Odzyskaniu Niepodległości w 1918 roku. *Studia Iuridica Agraria*. 2018. Vol. XV. S. 206.

¹³ Там само. S. 203.

¹⁴ Hupka J. W sprawie reformy agrarnej: prof. Bujakowipodrozwegę. Kraków: Księg. J. Czerneckiego, 1919. S. 3–4.

¹⁵ Ajnenkel A. Parlamentarysm II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1975. S. 103.

¹⁶ Баран З. Відродження і становлення Польської держави, 1918–1921 рр.: Текст лекцій. Львів: ЛДУ ім. І. Франка, 1995. С. 39.

¹⁷ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 449.

¹⁸ Ajnenkel A. Konstytucje Polski w rozwojudziejowym, 1791–1997. Warszawa: Rytm, 2001. S. 158.

¹⁹ Tomicki J. II m Rzeczypospolita: Oczekiwania i rzeczywistość. Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza, 1986. S. 146.

²⁰ Longchamps F. Prawo agrarne. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1949. S. 20.

²¹ Sejm Ustawodawczy (1919–1920). Druk Sejmowy nr 839. S. 1.

²² Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 449.

²³ Vyzdryk V., Melnyk O., Muravskiy O. Agrarian legislation of interwar Poland: specificities of its implementation in Eastern Galicia // *Skhid*. July-August 2019. No. 4(162). P. 24.

²⁴ Виздрік С. Польська аграрна реформа та її реалізація у 20-х рр. XX ст. на західноукраїнських землях. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія*. 2013. № 752. С. 150.

- ²⁵ Sejm Ustawodawczy (1919–1920). Druk Sejmowynr 839. S. 1.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Świątkowski H. Praworolne. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. S. 22–24.
- ²⁸ ЦДДАУЛ. Ф. 181. Оп. 1. Спр. 662 (Інвентарні описи рухомого і нерухомого майна Дирекції лісів графа Лянцкоронського Кароля у м. Комарно Комарнівського ключа 1918–1921 рр.). Арк. 8–10.
- ²⁹ Jendrzejewski B. Rolalásów i gospodarkieleśnej w rozwojukraju. URL:http://www.irwirpan.waw.pl/dir_upload/site/files/Monografia/30_Jendrzejewski.pdf (дата звернення: 21.10.2020).
- ³⁰ Świątkowski H. Praworolne. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1966. S. 24.
- ³¹ Longchamps F. Prawoagrame. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1949. S. 20.
- ³² ЦДДАУЛ. Ф. 181. Оп. 1. Спр. 1107 (Акти оцінки, звіти та ін. документи про встановлення вартості маєтків графа Лянцкоронського Кароля у Водзіславському, Комарнівському, Роздільському та Ягольницькому ключах, 1923–1924 рр.). Арк. 31–32.
- ³³ Bład M. Reformy rolne polski odrodzonej. URL: http://www.irwirpan.waw.pl/dir_upload/site/files/Monografia/33_Blad.pdf [23.10.2020].
- ³⁴ Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. O'Wykonaniu Reformy Rolnej. *Dziennik Ustaw*. 1920. Poz. 462. № 70. S. 1237.
- ³⁵ Там само. S. 1233.
- ³⁶ Там само. S. 1231.
- ³⁷ Там само. S. 1230.
- ³⁸ Там само. S. 1230.
- ³⁹ Там само. S. 1234.
- ⁴⁰ ЦДДАУЛ. Ф. 181. Оп. 1. Спр. 4111 (Уповноваження, листування та ін. документи про надання Аграрному товариству у м. Львові уповноваження на продаж маєтків графа Лянцкоронського Кароля у Комарнівському ключі, 1925–1927 рр.). Арк. 5.
- ⁴¹ Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. O'Wykonaniu Reformy Rolnej. *Dziennik Ustaw*. 1920. Poz. 462. № 70. S. 1230.
- ⁴² Там само. S. 1235.
- ⁴³ Там само. S. 1231.
- ⁴⁴ Там само. S. 1231.
- ⁴⁵ ЦДДАУЛ. Ф. 181. Оп. 1. Спр. 500 (Плани земельних ділянок маєтків сс. Крупсько і Малехів Роздільського ключа, призначених для продажу, 1920 р.). Арк. 1–2.
- ⁴⁶ Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. O'Wykonaniu Reformy Rolnej. *Dziennik Ustaw*. 1920. Poz. 462. № 70. S. 1232.
- ⁴⁷ Там само. S. 1233.
- ⁴⁸ ЦДДАУЛ. Ф. 181. Оп. 1. Спр. 4126 (Листування Головної канцелярії у м. Львові з Крайовим банком про необхідність ліквідації іпотечного боргу управління маєтків Комарнівського ключа, 1924–1925 рр.). Арк. 4.
- ⁴⁹ Bujak F. O naprawa ustroju rolnego w Polsce. Warszawa; Kraków: G. Gebethner i Spółka, 1918. S. 116–117.
- ⁵⁰ Шевчук В.В. Політика «осадництва» у контексті інкорпорації Західної України до складу II Речі Посполитої у 1920–1930-х рр. *Культура і мистецтво у сучасному світі*. 2010. Вип. 11. С. 210.
- ⁵¹ Ustawa z dnia 15 lipca 1920 r. O'Wykonaniu Reformy Rolnej. *Dziennik Ustaw*. 1920. Poz. 462. № 70. S. 1235–1236.
- ⁵² Гладун М. Проведення парцеляції в Східній Галичині міжвоєнного періоду. *Вісник Львівської комерційної академії*. 2014. Вип. 12. С. 166.
- ⁵³ Бардах Ю., Леснодарский Б., Пиетрчак М. История государства и права Польши / пер. с пол. Москва: Юридическая литература, 1980. С. 427.
- ⁵⁴ Vyzdryk V., Melnyk O., Muravskiy O. Agrarian legislation of interwar Poland: specificities of its implementation in Eastern Galicia. *Skhid. July-August* 2019. No. 4(162). P. 24.
- ⁵⁵ Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. URL: <http://www.ji.lviv.ua/n28texts/baran.htm> [3.11.2020].
- ⁵⁶ Вербова О. Аграрна політика Польської держави міжвоєнного періоду та українське питання. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2008. № 18(6). С. 128.
- ⁵⁷ Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2002. С. 460.
- ⁵⁸ Prutis S. Reformy agrarne w Polsce Po Odzyskaniu Niepodległości w 1918 roku. *Studia Iuridica Agraria*. 2018. Vol. XV. S. 208.
- ⁵⁹ Корнієнко П. Трансформації земельних відносин в українському селі (IX – початок XXI ст.). Порівняльний аналіз: монографія. Тернопіль, 2015. С. 290.

Резюме

Лесик О.В. Становлення правового регулювання земельних відносин у Польщі (1919–1921 рр.).

Стаття присвячена історично-правовому аналізу проблем становлення правового регулювання земельних відносин у Польщі (1919–1921 рр.). Проаналізовано перші важливі нормативно-правові акти Польщі щодо правового регулювання земельних відносин, зокрема Земельний Закон 1920 р. і Конституцію 1921 р. Розкрито характерні риси їхнього застосування у Західній Україні (1919–1921 рр.).

Ключові слова: правові засади, правове регулювання, земельні відносини, Західна Україна, Польща.

Резюме

Лесик О.В. Становление правового регулирования земельных отношений в Польше (1919–1921 гг.).

Статья посвящена историко-правовому анализу проблем становления правового регулирования земельных отношений в Польше (1919–1921 гг.).

Проанализированы первые важные нормативно-правовые акты Польши относительно правового регулирования земельных отношений, в частности Земельный Закон 1920 г. и Конституцию 1921 г. Раскрыты характерные черты их применения в Западной Украине (1919–1921 гг.).

Ключевые слова: правовые основы, правовое регулирование, земельные отношения, Западная Украина, Польша.

Summary

Oksana Lesyk. Formation of legal regulation of land relations in Poland (1919–1921).

The article is devoted to the historical and legal analysis of the problems of formation of legal regulation of land relations in Poland (1919–1921).

The first important normative legal acts of Poland concerning the legal regulation of land relations are analyzed, in particular the Land Law of 1920 and the Constitution of 1921. It is noted that the Law on Land Reform, adopted on July 15, 1920, consisted of three parts: 1) Land stock (Articles 1-5); 2) Compulsory redemption and redemption price (Articles 6-22); 3) parcelling (Articles 23–37). The law of 1920 provided for: 1) an increase in the amount of land subject to alienation and intended for parcelling and settlement; 2) division of all state and state-acquired lands from its former owners; 3) compensation for landed and ecclesiastical lands that exceeded the maximum norm, in the amount of half of their average market price (Article 13); 4) forced redemption of movable and immovable agricultural equipment (it should be noted that agricultural buildings were purchased at a price as of August 1, 1914, ie at the beginning of the First World War; the owner of several estates had the right to keep no more than one estate – Article 2 and 14); 5) the possibility of obtaining a loan to purchase land in the amount of up to 75% of the value of the site; 6) the provision of land primarily to non-agricultural and small farmers, with priority for war invalids and farm workers (Article 29); 7) transfer of the state parcelling fund to the disposal of the Main Land Administration – a special body for the implementation of land reform (Article 4); 8) deprivation of the right to land of peasants who evaded military service and / or participated in the occupation of agricultural lands (this, in fact, applied to Ukrainians in Galicia who opposed the Polish government). It was established that the following were subject to forced redemption: 1) lands “unfairly” distributed before the revival of the Polish state (as we understand, this also refers to lands that the government of the Western Ukraine began to distribute as a result of its own reform);

2) arbitrarily parceled lands without the permission of the competent authorities; 3) land acquired in the period from August 1, 1914 to September 14, 1919 by persons for whom agriculture was not a professional occupation; 4) land appropriated for the purpose of usurious profits; 5) lands that have changed their owner more than twice during the war, except in the case of the death of the owner or the transfer of a plot for road construction; 6) land necessary for the livelihood of cities and industrial centers; 7) abandoned and uncultivated lands.

Key words: legal bases, legal regulation, land relations, Western Ukraine, Poland.

DOI: 10.36695/2219-5521.3.2020.11

УДК 340.116:321.64:321.2

В.Ю. ТАРТАСЮК

*Володимир Юрійович Тартасюк, аспірант
Національного педагогічного університету імені
М.П. Драгоманова**

ORCID: 0000-0001-9444-5702

РІЗНОМАНІТНІСТЬ ПРАВОВИХ СИСТЕМ У ТОТАЛІТАРНОМУ І ДЕМОКРАТИЧНОМУ СУСПІЛЬСТВАХ

Різноманітність правових систем в тоталітарному і демократичному суспільствах проявляється насамперед через принципову різницю цих типів режимів. Якщо у загальному сенсі під демократією вже понад два тисячоліття розуміють форму політичної організації суспільства, засновану на визнанні громадян основним джерелом влади із забезпеченням їх можливості здійснювати вплив на прийняття політичних рішень, принаймні шляхом участі у періодичних виборах, то доля наукового концепту тоталітаризму в суспільно-гуманітарних науках більш короткотермінова.

Тоталітаризм як наукове поняття виникає у другій половині ХХ ст. та пов'язаний із аналізом історичного досвіду окремих країн Європи та Азії, зокрема Італії, Німеччини, СРСР, Китаю, Камбоджі, Північної Кореї тощо. Якщо демократія як концепт має принаймні декілька вимірів: інституціональний, правовий, нормативістський, де він може бути осмислений в якості ідеально-абстрактної моделі із мінімально необхідною кількістю ознак (широкі політичні права населення, виборність правлячих та верховенство права), то пост-пріорний аналіз тоталітаризму призвів до дискусій і про джерела його виникнення, і про іманентні родові якості.

Серед найбільш відомих теоретиків, які здійснили загальнотеоретичну експлікацію цього явища, згадаємо Р. Андерсона, Х. Арена, З. Бжезинського та К. Фрідріха, Ж. Желева, Е. Ноель-Нойман, К. Попера, П. Сондола, Дж. Сороса, Ф. Хайека. У пострадянській політичній та правовій науці аналіз тоталітаризму (та особливо радянської спадщини) здійснювали: у загальнофілософському напрямі – Б. Гаврилишин, М. Ільїн, М. Попович, О. Феоктистова, в політико-режимному аспекті – А. Калініна, О. Фісун, А. Циганков, М. Чабанна, в контексті ідеологічного впливу – В. Андрущенко, Ю. Біденко, Д. Видрін, М. Михальченко, М. Полохало, у правовій сфері – К. Бондарева, О. Данильян, П. Петровський, С. Погребняк, П. Рабінович.

© В.Ю. Тартасюк, 2020

* *Volodymyr Tartasiuk, Postgraduate student of the National Pedagogical Dragomanov University*